Improving budget transparency in Uzbekistan

Gulmira SAMANDAROVA¹

Tashkent State University of Economics

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2021

Received in revised form

20 April 2021

Accepted 15 May 2021

Available online

25 June 2021

Keywords:

finance,
economy,
budget,
macro-physical forecasts,
fiscal policy,
etc.

ABSTRACT

The state budget is a set of monetary revenues and expenditures of the state for a certain period of time. Budget revenues are generated from taxes, non-tax revenues, proceeds from government loans, and proceeds from the sale or lease of state property. The state budget is the mainstay of public finances, stating the distribution of public funds. Therefore, on the basis of the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to ensure the implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan” On the State Budget of the Republic of Uzbekistan systematic work in this direction is being done. In this article, the author presents facts and analysis on how to ensure budget transparency based on the same budget reforms.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

O'zbekistonda byudjet ochiqligini ta'minlashni takomillashtirish

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

Moliya,
iqtisod,
byudjet,
makrofiskal prognozlar,
solliq-byudjet siyosati va h.k.

Davlat byudjeti – davlatning muayyan vaqt uchun mo'ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui. Byudjet daromadlari soliqlar, soliqdan tashqari yig'imlar, davlat zayomlaridan tushgan pul, davlat mulkini sotishdan yoki ijaraga berishdan kelgan mablag'lardan shakllanadi. Davlat byudjeti davlat ixtiyoridagi pul fondlarining taqsimlanishini bildirib, u davlat moliyasining bosh bo'g'ini hisoblanadi. Shu boisdan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat budjeti to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori asosida ushbu yo'nalishda tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada muallif ayni shu byudjet islohotlariga asoslangan byudjet ochiqligini ta'minlash borasidagi fakt va tahlillarini taqdim etadi.

¹ Basic doctoral student, Tashkent State University of Economics. Tashkent, Uzbekistan.

Повышение прозрачности бюджета в Узбекистане

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

финансы,
экономика,
бюджет,
макрофискальные
прогнозы,
налогово-бюджетная
политика и др.

Государственный бюджет – это совокупность денежных доходов и расходов государства за определенный период времени. Доходы бюджета формируются за счет налогов, неналоговых доходов, поступлений от государственных займов и поступлений от продажи или аренды государственного имущества. Государственный бюджет является опорой государственных финансов, определяя распределение государственных средств. Поэтому на основании Постановления Президента Республики Узбекистан «О мерах по обеспечению исполнения Закона Республики Узбекистан «О Государственном бюджете Республики Узбекистан» ведется планомерная работа в данном направлении. В этой статье автор представляет факты и анализ того, как обеспечить прозрачность бюджета на основе тех же бюджетных реформ.

Zamonaviy tasavvurdagi “moliya” tushunchasi davlat xazinasining shakllanishi va davlat byudjetining vujudga kelishi bosqichida paydo bo’ldi. Moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi (yo’nalishi) sifatida davlatning byudjet siyosati, eng avvalo, har bir mamlakatning Konstitutsiyasi va byudjet jarayonida hamda qonun ijodkorligida alohida hokimiyat organlari funksiyalarini belgilovchi boshqa qonunlar majmuiga muvofiq aniqlanadi. O’zining hajmi va muhimligi jihatidan katta ish bo’lishiga qaramasdan byudjet siyosatini faqat byudjet jarayoniga tegishli deb hisoblash maqsadga muvofiq emas. Qonun byudjet jarayonida hokimiyatdagi qonunchilik va ijroiya organlari funksiyalarini, mamlakat sub’ektlari funksiyalarini, byudjet federalizmi prinsiplarini, byudjet jarayoni sub’ektlarining huquq va majburiyatlari va h.k.larni aniq belgilashi kerak. Biroq byudjet siyosati shu bilan cheklanmaydi [4]. Byudjet siyosati byudjetda to’planadigan YaIM hissasini aniqlashda, mamlakat yuqori va quyi organlari munosabatlarida, byudjet xarajatlar qismining tarkibiy tuzilishida, turli darajadagi byudjetlar o’rtasida xarajatlarni taqsimlashda, davlat qarzini boshqarishda, byudjet defitsitini qoplash yo’nalishlarini aniqlashda ifodalanadi. Davlat byudjetining asosiy daromadlari soliqlardan iborat bo’lib, ular yordamida byudjet daromadlarining 70 foizdan 90 foizgacha va ayrim davrlarda undan ham ko’proq qismi shakllantiriladi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan xorijiy mamlakatlarda asosiy soliqlar hisoblangan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig’i, korporatsiyalar foydasidan olinadigan soliq, aksizlar, qo’shilgan qiymat solig’i va bojxona bojlari Davlat byudjetiga birlashtirilgan [2].

Davlat byudjeti – davlatning muayyan vaqt uchun mo’ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui. Byudjet daromadlari soliqlar, soliqdan tashqari yig’imlar, davlat zayomlaridan tushgan pul, davlat mulkini sotishdan yoki ijaraga berishdan kelgan mablag’lardan shakllanadi. Byudjet daromadining aholi jon boshiga hisoblangan miqdori mamlakatning byudjet salohiyati (potensial) deb yuritiladi va bu byudjet daromadining umumiy hajmiga hamda aholining soniga bog’liq. Byudjet xarajatlari uning daromadidan ortib ketsa, byudjet taqchilligi, ya’ni kamomadi yuzaga keladi. Kamomad miqdori mamlakat yalpi ichki mahsulotning 3-3,5% ga teng bo’lishi me’yoriy hisoblanadi. Byudjet

kamomadining g'oyat oshib ketishi va uni daromad bilan ta'minlash mumkin bo'lmaganda byudjet xarajatlari qisqartiriladi. Davlat byudjeti muayyan mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni ham ifodalaydi. Jamiyatning iqtisodiy tuzumi, davlatning tabiati va faoliyatiga qarab Davlat byudjeti mohiyati, uning daromadlari va xarajatlari xususiyati hamda tarkibi turlicha bo'ladi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda davlatning iqtisodiyot, milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlashga faol aralashuvi davlat byudjeti mavqeining oshishiga sabab bo'ladi, milliy daromad davlat ixtiyorida yig'iladi va uning byudjet orqali qayta taqsimlanadigan qismi ko'payadi. Hozirgi davrda oz sonli sotsialistik mamlakatlarda Davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismi davlat sektori (ijtimoiy mulk) dan tushadigan mablag'lardan, kooperativlar, xususiy korxonalaridan, aholidan olinadigan turli soliqlardan hosil bo'ladi va asosan xalq xo'jaligini rivojlantirish hamda ijtimoiy-maishiy tadbirlarga sarflanadi. O'zbekiston Respublikasining davlat byudjeti respublika davlat byudjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi davlat byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahri mahalliy byudjetlarini birlashtiradi. O'zbekistonning birinchi davlat byudjeti 1924-25- yillarda tuzilgan bo'lib, uning hajmi 3,64 mln. so'mni tashkil etgan edi [1].

Davlat byudjetidan harbiy maqsadlarga mo'ljallangan xarajatlar, iqtisodiyotga aralashuv xarajatlari, davlat apparatini saqlash xarajatlari, ijtimoiy xarajatlar, subsidiyalar amalga oshiriladi va rivojlanayotgan mamlakatlarga kreditlar taqdim etiladi. Bir vaqtning o'zida, Davlat byudjeti mahalliy hokimiyat organlariga, hukumat maxsus fondlariga va davlat korxonalariga subsidiyalar va kreditlar berish orqali mamlakat moliya tizimining barcha bo'g'inlariga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Yetakchi xorijiy mamlakatlardagi ko'pchilik Davlat byudjetlari uchun doimiy ravishdagi byudjet defitsiti xos bo'lib, u davlat zayomlari hisobidan qoplanadi. Davlat zayomlarining muomalaga chiqarilishi davlat qarzining o'sishiga olib keladi. Davlat qarzi oldin chiqarilgan va hozirgi paytga qadar qaytarilmagan (uzilmagan) barcha davlat zayomlarining foizlari bilan qo'shib hisoblagandagi umumiy summasidan iborat. Hududiy moliya yetakchi xorijiy mamlakatlardagi moliya tizimining ikkinchi bo'g'inidir [5]. Bu federativ davlatlarda federatsiya a'zolarining moliyasi va federatsiya a'zolari hamda munitsipalitetlarga tegishli bo'lgan mahalliy byudjetlar, korxonalar moliyasidan iborat.

Davlat moliyasini boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqish va budjet intizomini yanada mustahkamlash, soliq-budjet tizimining shaffofligini oshirish, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'laridan foydalanish samaradorligi va natijadorligini oshirish, Davlat budjetini o'rta muddatli davr uchun rejalashtirishning zamonaviy usullarini joriy etish hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "2020-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 30-dekabrda PQ-4555-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi: "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining "2020-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida"gi Qonuni ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 30-dekabrda PQ-4555-son qaroriga muvofiq quyidagilar 2020-2024-yillarda davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasining asosiy yo'nalishlari etib belgilanganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin:

- soliq-budjet siyosatiga strategik yondashuvni tatbiq etish maqsadida o'rta muddatli budjet asoslarini ishlab chiqish hamda yillik budjetni shakllantirishning yangi "natijaga yo'naltirilgan budjet" tizimini joriy etish;

- makrofiskal prognozlar ishonchliligini ta'minlash bo'yicha institutsional salohiyatni va budjet jarayoni ishtirokchilarining mas'uliyatini oshirish;

- budjet mablag'larini taqsimlovchilar va mahalliy davlat hokimiyati organlarining budjet sohasidagi vakolatlarini va hisobdorligini oshirish hamda ularning mas'uliyatini kuchaytirish;

- fiskal tavakkalchiliklarni baholash, moliyaviy aktivlar va majburiyatlar hisobini yuritish hamda ularni samarali boshqarish tizimini joriy etish;

- budjet hisobi standartlarini unifikatsiya qilish, ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash;

- budjet ma;lumotlarining ochiqligi, to'liqligi va xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash;

- budjet jarayoni ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish [3].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan tasdiqlangan 2020–2024-yillarda O'zbekiston Respublikasining davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri. 24.08.2020 yildagi 506-sonli byudjet ma;lumotlarining shaffofligi va to'liqligi hamda uning xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlash. Ushbu yo'nalishda byudjet ma;lumotlarining ochiqligi va shaffofligini oshirish bo'yicha choralar ko'rilgan va amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni ijrosi doirasida 22.08.2018 yildagi PQ–3917-son BMTTD va Moliya vazirligining "O'zbekistonda barqaror rivojlanishni moliyalashtirish" qo'shma loyihasi doirasida "byudjet ma;lumotlarining ochiqligini va fuqarolarning byudjet jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" axborot nashrini nashr etish Fuqarolar uchun byudjet" davom etmoqda. Hozirda "Ochiq byudjet" portalida tayyorlangan va joylashtirilgan 6 ta axborot nashrlari, shu jumladan, fuqarolar uchun 2020-yilgi tasdiqlangan Davlat byudjeti uchun, shuningdek, 2019 yilda Davlat byudjetining ijrosi uchun Davlat byudjeti, byudjet daromadlari va xarajatlarining prognozi, parametrlari va ijrosi, byudjet defitsiti darajasi va uni qoplash manbalari, davlat qarzi, byudjetlararo munosabatlar va boshqalar to'g'risida asosiy ma;lumotlar bilan tanishish. Barcha manfaatdor shaxslar Fuqarolar uchun byudjet bilan davlat, rus va ingliz tillarida, shuningdek boshqa foydali ma;lumotlar bilan, shu jumladan Moliya vazirligining rasmiy veb-saytida Davlat byudjetining ijrosi to'g'risidagi hisobotlar bilan tanishishlari mumkin.) va Ochiq byudjet ma;lumot portalida (www.openbudget.uz) [1,2]. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi nashr etilgan ma;lumotlar keng kitobxonlar uchun foydali bo'lishiga, shuningdek byudjet savodxonligini oshirishga va fuqarolarni byudjet jarayoniga jalb qilishga yordam berishiga umid bildirmoqda.

2016-yil oxiridan boshlab O'zbekistonning iqtisodiy o'zgarishi juda ta'sirli bo'ldi. So'nggi to'rt yil ichida hukumat islohotlarning mustahkam dasturini amalga oshirish orqali fuqarolarning turmush sharoitini yaxshilash borasida katta yutuqlarga erishdi. O'tgan 15 yil ichida amalga oshirilgan birinchi Davlat xarajatlari sharhida qayd etilganidek, O'zbekiston byudjet shaffofligini oshirdi, davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirdi, soliq tizimini soddalashtirdi va soliq yukini kamaytirdi - ijobiy va sezilarli imtiyozlarga ega bo'lgan juda katta qadamlar. Xarajatlarni qayta ko'rib chiqish jarayoni

haqiqatan ham amalga oshirilganligini ta’kidlash joizki, oxirgisi 2005-yilda sodir bo’lgan edi. Shaffoflik ham samarali boshqarish, ham fuqarolarning ishonchini mustahkamlash uchun juda muhim ekanligini anglagan holda, O’zbekiston hukumati o’zining moliyaviy islohotlari doirasida bu sohada qat’iy qadamlar qo’ydi. So’nggi paytgacha jamoatchilikka ma’lum bo’lgan ma’lumotlar kam edi – fuqarolar o’zlarining soliqlari qanday sarflanganligini tushunishni qiyinlashtirar edilar. Bunga javoban rasmiylar XVFnning Kengaytirilgan Ma’lumotlarni tarqatish umumiy tizimining (e-GDDS) tavsiyalarini amalga oshirdilar, natijada hozirda ma’lumotlar milliy statistika veb-saytida ham, XVF-da ham e’lon qilinmoqda. Ehtimol, fuqarolarning faolligini oshirish va byudjetni shakllantirish jarayonining qonunchilik bazasini mustahkamlashga qaratilgan bir qator qadamlar yanada rag’batlantiruvchi bo’lishi mumkin. 2018-yildan boshlab Moliya vazirligi “Fuqarolar byudjeti”ni nashr etishni boshladi, bu hukumatning ustuvor vazifalari, hukumat resurslari tarkibi va umuman davlat xarajatlarini tushunarli tilda tushuntiradi. 2019-yilda hokimiyat misli ko’rilmagan qadam tashlab, o’rta muddatli makroiqtisodiy va fiskal prognozlar to’plamini taqdim etdi, shuningdek hukumat e’tiborini talab qiladigan fiskal xatarlarni baholadi [1].

Va nihoyat, 2020-yilgi byudjet Prezidentning qarori bilan emas, balki qonun orqali qabul qilingan birinchi qaror bo’lib, byudjet jarayonida O’zbekiston parlamentining o’sib borayotgan rolini ko’rsatib berdi. 2016-yilda islohotlar boshlanishidan oldin, davlat xarajatlarining yarmidan ko’pi byudjetdan tashqari mablag’lar (EBF) yoki byudjetdan tashqari hisob-kitoblar hisobidan byudjetdan tashqari mablag’ sifatida ro’yxatga olingan. Bugungi kunda ushbu EBFning 23tasi 2020- yilgi byudjetga, shu jumladan, O’zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg’armasiga (UFRD) kiritilgan. Byudjetdan tashqari xarajatlarni qisqartirish bo’yicha ushbu harakat to’g’ri yo’nalishdagi qadam bo’lsa-da, ko’proq ish qilish kerak. Mamlakat xarajatlarining uchdan bir qismidan ko’pi hali ham EBF va byudjetdan tashqari hisobvaraqlar orqali amalga oshiriladi. Xalqaro moliya institutlari tomonidan moliyalashtiriladigan investitsiyalar hanuzgacha byudjetga kiritilmagan, shuningdek, davlat korxonalari tomonidan kvazi-fiskal xarajatlar ham hisobga olinmagan. Ushbu islohot kun tartibidagi muvaffaqiyatni hisobga olgan holda, O’zbekiston hukumati o’z harakatlarini birinchi o’ringa qo’ygan holda, o’zgarish tezligini saqlab turganda yaxshi xizmat qiladi.

1. Birinchidan, barcha byudjetdan tashqari xarajatlarni byudjetga birlashtirish shaffoflikni oshiradi, samaradorlikni oshiradi va sarflash samaradorligini oshiradi. Davlat moliyasini boshqarishni takomillashtirish ham ushbu islohot dasturini kuchaytiradi.

2. Ikkinchidan, byudjetni tayyorlash jarayoni yaxshilanishi, davlat sektorida buxgalteriya hisobi protseduralarining amalga oshirilishi va tegishli davlat ichki nazorati va tekshiruvlarining joriy etilishi ushbu sohani kuchaytiradi.

3. Uchinchidan, davlat investitsiyalarini boshqarish bo’yicha asosiy siyosat infratuzilma loyihalarini, shu jumladan, DXSh orqali moliyalashtiriladigan loyihalarni aniqlaydigan, rivojlantiradigan, baholaydigan, bajaradigan va kuzatuvchi institutlarni mustahkamlashga qaratilishi kerak.

4. Va nihoyat to’rtinchidan, soliq tizimi oldindan taxmin qilinadigan va unchalik murakkab bo’lmagan bo’lishi kerak. Soliq kodeksida shaxsiy daromad solig’i va QQS uchun asosiy soliq bazalari va stavkalari belgilangan bo’lsa-da, boshqa soliq stavkalari hukumat tomonidan yillik byudjet qarorlarida (2020-yilgi qonun) belgilab qo’yilgan. Keyingi soliq islohoti investitsiyalar uchun O’zbekistonning jozibadorligini oshirishning ustuvor yo’nalishi bo’lib qolmoqda [3].

2016-yilda boshlangan dadil islohotlar dasturi davlat xarajatlaridagi oshkoralikni oshirdi, byudjetdan tashqari xarajatlarni kamaytirdi, soliqqa tortish va soliq yig'ishni yaxshiladi. Qishloq xo'jaligi, irrigatsiya, ta'lim va moliya kabi ko'plab sohalarda sarflash samaradorligi va natijalarini yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlar, ba'zilarini aytib o'tish joiz. Yaqinda o'tkaziladigan davlat xarajatlari sharhi – PER2 – ushbu siyosat islohotlari natijalarini aks ettiradi. Shu jumladan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2020–2024-yillarda O'zbekiston Respublikasining davlat moliyasini boshqarish tizimini takomillashtirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi qarori imzolandi. U Jahon banki tomonidan 2018-yilda PEFA metodologiyasi yordamida amalga oshirilgan amaldagi byudjet tizimini tahlil qilish asosida ishlab chiqilgan; davlat moliyasini boshqarish samaradorligini baholash natijalari, shuningdek Xalqaro valyuta fondi shaffofligi kodeksi doirasida soliq shaffofligini diagnostik baholash. Strategiya oltita asosiy yo'nalishlarga bo'lingan, masalan, jamiyatni davlat moliyasi to'g'risida batafsil ma'lumot bilan ta'minlash va shaffoflikni ta'minlash, samaradorlik va samaradorlikka erishishga qaratilgan soliq siyosatiga o'tish uchun strategik yondashuvlarni ishlab chiqish, ishtirokchilarning javobgarligi va hisobdorligini oshirish bilan bir qatorda, byudjet jarayonida: 1-yo'nalish – byudjet va soliq siyosatiga strategik yondashuvni amalga oshirish uchun o'rta muddatli byudjetni shakllantirish va “natijalarga yo'naltirilgan” yillik byudjetni shakllantirishning yangi tizimini joriy etish; 2-yo'nalish – makro-fiskal prognozlarning ishonchliligini ta'minlash uchun byudjet jarayoni ishtirokchilarining institutsional salohiyati va javobgarligini oshirish; 3-yo'nalish – byudjet menejerlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining byudjet sohasidagi vakolatlari va hisobdorligini oshirish va ularning javobgarligini kuchaytirish; 4-yo'nalish – fiskal xatarlarni baholash, moliyaviy aktivlar va majburiyatlarni hisobga olish, shuningdek samarali boshqaruv tizimini joriy etish; 5-yo'nalish – byudjet hisobotlari standartlarini birlashtirish, ichki nazorat va audit tizimini takomillashtirish, shuningdek byudjet jarayoni ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash; 6 yo'nalish – shaffoflikni, byudjet to'g'risidagi ma'lumotlarning to'liqligini va xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlash [3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vahobov A.V., Srojiddinova Z.X. O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti: O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisod-moliya, 2002.
2. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: umumnazariy masalalar. – T.: Iqtisod-moliya, 2008. – B. 316.
3. <https://www.uzdaily.uz/en/post/59675>.
4. <https://www.mf.uz/en/news-mf-jx/item/912-912.html>.
5. <https://lex.uz/ru/docs/-4966572>.
- https://www.mf.uz/uz/?option=com_content&view=article&id=233.